

Çokluk: “Yeni” Proletarya mı?*

Is Multitude: the “New” Proletariat?

Utku ÖZMAKAS**

Öz

Siyasetin sabit bir özneyi gerektirdiği varsayımı modern siyaset felsefesinin asli temalarından birisidir. Ne var ki bu varsayımın bir yandan özne öte yandan da siyaset kuramlarına ilişkin kimi alanları eleştirilemez olarak işaretlediği de açıktır. Bu eleştirilemezliğin aşılması için yakın tarihte geliştirilen siyaset felsefesi girişimlerinin öncelikli olarak siyasetin öznesinin kim ya da ne olduğunu tartışmaya açması hiç de şaşırtıcı değildir. Siyaset felsefesinin, öznenin (ya da kimilerine göre failin) konumunu tartışmaya açması, “öznenin ölümü”yle bu düşüncenin karşısında yer alan muhalifler arasında ciddi bir tartışma yaratmıştır. “Öznenin ölümü”, yalnızca özne kuramlarını ya da bilgikuramını etkileyen değil, artçı sarsıntıları siyasetin tam da merkezinde yankılanan bir düşüncedir. Sadece siyasete değil, felsefenin her alanına taşınan bu tartışma, siyaset özelindeyse “kurucu özne” tartışmasını doğurmuştur.

Kurucu öznenin niteliğindeki değişim aslında siyasetin nesnesinin ve siyaset yapma yordamlarının değişiminin bir göstergesidir. Bu değişimin sonucuysa genellikle sabit özneye dayanan kuramların aksine farka dayanan ve farkı önemseyen siyaset felsefesi girişimlerinin bir yandan siyasal alanı yeniden tanımlanmasında, öte yandan da kurucu özne tartışmasını yeniden alevlendirmesinde vücut bulmuştur. Siyasetin farklı alanlarda, farklı angajman ve araçlarla yapılması düşüncesi, ister istemez siyasetteki farklı mücadelelerin nasıl tek bir çatı altında toplanabileceği tartışmasını doğurdu.

Siyaset felsefesinin sol kanadı göz önüne alındığında tartışmanın başlangıç noktasını Marx olarak belirlemek olanaklıdır. Siyasetin kurucu öznesini proletarya olarak belirleyen Karl Marx’ın görüşleri Laclau, Mouffe, Derrida, Foucault, Deleuze ile Guattari, Zizek, Negri ile Hardt gibi günümüzün pek çok ünlü siyaset felsefesi düşünürü için yalnızca bir temel olmakla kalmamış, aynı zamanda aşılmaya çabalanan bir bariyer de olmuştur. Marx’ın sınıf kavrayışını

* Bu makalenin edisyonuna katkılarından ötürü Arş. Gör. Onur Kartal’a teşekkür ederim.

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
utku.ozmakas@hacettepe.edu.tr

(ve kurucu özneyi proletarya olarak belirlemesini) genel olarak kabul eden ancak kimi noktalarda da eleştirmekten geri durmayan bu düşünürlerin bir kısmı farklı kurucu öznelere yönelmiştir. Bu isimler arasında Negri ile Hardt yazdıkları *İmparatorluk*, *Çokluk* ve *Ortak Zenginlik* üçlemesiyle ayrıksı bir yer edinmiştir. Negri ile Hardt’ın ayrıksılaşmasının önemli nedenlerinden birisi Marx’ın çizdiği yolu hem takip edip hem de eleştirerek genişletmeye çalışmalarıdır. Negri ve Hardt kurucu özne düşüncesini proletaryayı zemine aldıkları; ancak ekonomik belirlemeyi aşan bir tavırla başka unsurları da hesaba katarak yeni proletarya kavramıyla açıklamaya çalışırlar. Bu çalışmanın amacı, bir yandan Negri ve Hardt’ın *İmparatorluk* ve *Çokluk* kitapları bağlamında temel kavramlarını tartışarak katkılarının özgün yanını ortaya koymak, öte yandan da ikilinin düşüncelerinin Marx’ın çizgisine nasıl ve hangi açılardan bağlı kaldığını göstermektir.

Anahtar sözcükler: Proletarya, sınıf, yeni proletarya, imparatorluk, çokluk, siyaset felsefesi.

Abstract

The assumption that politics requires a stable subject is one of the essential themes of political philosophy. However, it is obvious that this assumption marks certain areas regarding political theory and subject as uncriticizable. It is not surprising that recently developed political philosophy initiatives brought the subject of political philosophy into question to overcome this uncriticizability. This discussion about the position of subject (or actor according to some) brought forward by political philosophy, created a serious debate between the “death of subject” and opponents of this notion. The “death of subject” is not only a notion that affects the theories of subject and epistemology, but also a notion whose aftershock echoed in the very center of politics. This discussion carried out in every field of philosophy procreated the discussion of the “founder subject” in the peculiar context of politics.

The alteration in the quality of the founder subject is actually a sign of the alteration of the political subject and methods of doing politics. The consequence of this alteration has generally come into existence in political philosophy initiatives that depend on and care about the difference contrary to the theories based on the stable subject, on the other hand, emblazing of the discussion about the founder subject. The idea of doing politics in varying fields with varying engagements and means eventually brought forth the discussion of how different struggles in political area could gather under a single roof.

When the left wing of political philosophy is taken into consideration, it is possible to define Marx as the initial point. Karl Marx’s opinions appointing the proletariat as the founder subject of politics have not only been a basis for several famous political philosophers such as Laclau, Mouffe, Derrida, Foucault, Deleuze and Guattari, Žižek, Negri and Hardt, they also have set a barrier for the others to go beyond. Some of these philosophers who generally accept Marx’s comprehension of class (and appointing the proletariat as founder subject) yet criticize it at certain points headed towards different founder subjects. Among these names, Negri and Hardt took an eccentric place with their trilogy *Empire*, *Multitude* and *Common Wealth*. One of the significant reasons of the eccentricity of Negri and Hardt is that they both followed Marx’s route and they tried to widen it by criticism. Negri and Hardt try to explain the notion of the founder subject with concept of new proletariat by which they set the proletariat as the basis yet regarding other elements with an attitude which surpasses economic determination. The aim of this study is to present the genuine aspect of Negri and Hardt’s contribution by discussing their

basic concepts in the context of *Empire*, *Multitude* and *Commonwealth*, on the other hand, to point out how and in what senses the ideas of the two held to Marx's route.

Keywords: Proletariat, class, new proletariat, empire, multitude, political philosophy.

Giriş

Felsefe sahnesinin siyaset perdesinde son yirmi yıllık süreç içinde pek çok kavramın öne çıktığı görülür. Şüphesiz ki bu kavramların ortaya çıkışı bir gereksinimin ve zorunluluğun yankısıdır. Düşüncenin krizde olduğu saptamasını yapmanın neredeyse bir klişeye dönüştüğü günümüzde çıkış kapısının anahtarını bulmak için karanlıkta ilerliyormuşçasına sakin ve ürkek bir biçimde davranan siyaset düşüncesi, önündeki yolları kat etmek için varolanın yeniden değerlendirilmesiyle birlikte, olmayanın “şimdi ve burada”ya çağırılması için elinden geleni yaptı. Bu çağrılarının kaynakları ve boyutları birbirinden oldukça farklı olmakla birlikte bu çerçevede –aynı anda– en büyük eleştiriye ve övgüyü alan düşünürün Karl Marx olduğunu söylemek sanırım abartılı olmayacaktır. Marx'ın düşüncesi pek çok isim tarafından ele alınarak sürekli olarak “güncellendi”. Bu “güncellenme” halini, bu eleştirel diyalogu kültür kuramcısı Stuart Hall şöyle betimliyor: “Marksizmin sınırları içinde bir kol mesafesinde çalışmak, Marksizm üzerine çalışmak, Marksizme karşı çalışmak, Marksizmle birlikte çalışmak, Marksizmi geliştirmeyi denemek için çalışmak” (Hall, 1992, s. 279). Öznesi değişmeksizin yüklemeleri değişen tüm bu tümceler bize tek bir şeyi gösteriyor: Marksizm üzerine/üzerinden söz almanın bu çağın geçer akçesi olduğunu.

Marksizm üzerine/üzerinden söz alan düşünürler arasında Antonio Negri ile Michael Hardt'ın önemli bir yeri olduğu görülüyor. Negri ile Hardt'ın yapıtları üzerinde harcanan düşünsel mesainin kitap boyutundaki karşılığı akla getirildiğinde dahi bu savın sağlaması kolaylıkla yapılabilir. Bu iki düşünürün özellikle *İmparatorluk* ve *Çokluk* kitaplarında ortaya koydukları kavramların öne çıktığını ve büyük bir ilgiyle karşılandığını görüyoruz.¹

Bu çalışmanın temel amacı Negri ve Hardt'ın entelektüel kaynaklarını buldukları Marx'ın düşüncesiyle “sınıf” kavramı bakımından nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu ele almaktır. Bu çerçevede Marx'ın açtığı yolda yürürken, “çürüme”ye² karşı önerdikleri siyasal özneye Marx'ın siyasal öznesi arasında ne türden eleştirel bir ilişki olduğunu göstermektir. Bunun için öncelikle Marx'ın düşüncesi bakımından temel saydığımız “sınıf” kavrayışını ele alacağız. Ardından da Negri ve Hardt'ın temel eser(ler)i olarak kabul ettiğimiz üçleme içerisinde özellikle “çokluk” kavramını merkeze alarak siyasal bir özne olarak “imparatorluk” ve “yeni proletarya” kavramlarından söz edeceğiz.

¹ Bu ilginin en somut örneklerinden birisi Žižek'in *İmparatorluk*'un yazılış amacını “yirmi birinci yüzyıl için bir Komünist Manifesto yazmak” olarak nitelemesidir. Bkz. Žižek, S., “Have Michael Hardt and Antonio Negri Rewritten the Communist Manifesto for the Twenty-First Century?”, *Rethinking Marxism*, sayı: 3/4, 2001; yazının online versiyonu için bkz. <http://lacan.com/zizek-empire.htm>. Ayrıca bu ilgi çerçevesinde *İmparatorluk* üzerinden çıkan tartışmanın ana kaynakları için bkz. *Empire's New Clothes: Reading Hardt and Negri* (Passavant ve Dean 2004), *Debating Empire* (Balakrishnan, 2003), *Empire&Imperialism* (Boron, 2003).

² “Çürüme” figürü için bkz. Negri ve Hardt, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2002, s. 392.

Marx ve Sınıf

Toplum ya da siyaset üzerine ne zaman düşünülse el altındaki en önemli araçlardan birisinin “sınıf” kavramı olduğunu söylemek pek de zor değildir; ancak kamusal alanın dilinin konu sınıf olunca ister istemez başvurduğu üçlü kavramsal ayırımın (alt, orta, üst) –her ne kadar bu iki alan kolayca ayrılamayacak olsa da– siyasaldan ziyade ekonomik bir belirlenim taşıdığını söyleyebiliriz. Kavramın tarihi boyunca bu üçlü kavrayışın ciddi bir ağırlığa sahip olduğu gözden kaçmaz³. Kavramın babalarından birisi Max Weber ise diğeri de şüphesiz Marx’tır. Ne var ki iki düşünürün sınıfa yaklaşımları çıkış noktaları (ekonomik etkinlikler) bakımından oldukça yakın olsa da sonuçta vardıkları yerler oldukça farklıdır:

Marx sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesini tarih felsefesi içerisinde konumlandırırken, Weber tarih felsefelerini büsbütün reddeder. Weber’e göre, sınıflar (üretim ilişkilerinin aksine) piyasa ilişkilerinden çıkar. Bu ilişkiler, büyük olasılıkla grup bilinci ve eylemini üretmenin yakınından bile geçmez. Sınıftan ziyade statünün, grup davranışı için sonuçlar doğurma olasılığı genellikle daha yüksektir. En önemlisi ise, Weber’in görüşleri modern topluma ilişkin görüşlerimizi şekillendirmekte önemli bir rol oynarken, Marx’ın düşünceleri –Marksist geleneğin kuramsal analiz ile siyasal ve iktisadi dönüşümlere yaptığı eşzamanlı katkılarla birlikte– kendi başına tarihsel bir güçtür (Dworkin, 2007, s. 35).

Dworkin’in iki düşünürü ayırırken yaptığı vurgu oldukça yerinde görünüyor: “Kendi başına tarihsel bir güç”. Öyleyse Marksist düşüncenin çizdiği tarihsel hatta sınıf kavramının nasıl kendi başına bir güç oluşturduğunu/oluşturabildiğini ele almak, sınıfın yıkıcı ve kurucu güçlerini ele almak bakımından elzem görünmektedir. Ne var ki hemen burada klişelerden sıyrılmamızı gerektiren bir “çapak” gözümüzün önünde durur. Bilindiği üzere Marx’ın düşüncesinde sınıfın ikili bir karakteri olduğu düşünülür. Bu ikili karakterin genellikle tipik bir ikili karşıtlık olduğu düşünülmeyle birlikte söz konusu kavrama yakından bakıldığında bakışımızın yönünü değiştirecek kavramsal bir tertibatla karşı karşıya kalırız: Marx’ın sınıf konusunda klişeleştirildiğinin aksine kalıplaşmış bir görüşü yoktur. Düşünürün sınıf konusunda en açık biçimde konuştuğu iki kaynak olan *Komünist Manifesto* ve *Kapital*’de karşımıza iki farklı sınıf tablosuyla çıkar.

Her iki kitaptaki sınıf anlayışına daha yakından bakmak çalışmamız açısından elzem olmanın ötesinde, Marksizm “üzerine, karşı, birlikte” çalışmanın nasıl olanaklı olabileceğini göstermek bakımından da önemlidir; çünkü tüm bu çalışma biçimlerinin üzerine inşa edildiği en temel zeminlerden birisi –daha sonra ele alacağımız üzere– ne kadar eleştiri olsa da uzaklaşlamayan sınıf boyutudur.

³ Sınıf kavramının tarihini Marx ve Weber’den alıp feminizm ile ırk gibi güncel tartışmalara kadar süren bir yapıt için bkz. *Class Struggles* (Dworkin 2007).

Gelir kaynakları, sırasıyla, ücret, kâr ve toprak rantı olan, sırf emek-gücü sahipleri, sermaye sahipleri ve toprak sahipleri, başka bir deyişle ücretli-emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını oluştururlar (Marx, 2006, s. 775).

Marx *Kapital*'de üç sınıf tanımlar ve sınıfların geleneksel anlamda en katı biçimde geliştiği İngiltere'de dahi bu sınıflar arasındaki sınır çizgilerinin silikleştiğini ve "sınıflardaki tabakalaşma[nın], en saf biçimi içerisinde görün"mediğini ifade eder (Marx, 2006, s. 775). Kısacası sınıflar geçişsiz, aralarında katı çizgiler olan ayrık alanlar olarak değil, geçişlilikler yaşanabilen kompartımanlar olarak düşünülmelidir. Marx, aynı bölümde sınıf üzerine konuşup sınıfı sınıf yapanın ne olduğunu tartışmaya başlamışken –Dworkin'in şık tespitiyle– "elyazması sona erer". Bu nedenle metin, sınıf ile statü grupları arasında ayırım yapmaya yönelmişken yarıda kalmış ve bu üç büyük toplumsal grubun nasıl ve neden oluştuğuna yönelik analiz ne yazık ki daha birinci maddesinde sona ermiştir.

Sınıf üzerine en açık seçik akıl yürütmelerden birisi karşımıza *Komünist Manifesto*'da çıkar. *Manifesto*'nun birinci bölümünün adı ("Burjuvalar ve Proleterler") ve bu bölümün ilk tümcesi bu açıdan hiç de şaşırtıcı değildir: "Varolan bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelesi tarihidir" (Marx, 2002, s. 219). Marx burada *Kapital*'dekinin aksine –elbette metinlerin yazılma saiklerini aklımıza getirdiğimizde normal görüneceği üzere– sınıfı sınıf yapanın ne olduğunu soruşturmaktan uzaklaşıp sınıf olgusunun tarih içerisindeki görünümünden söz eder. Sıra çağımıza geldiğindeyse modern toplumun iki sınıfa dayandığını dile getirir:

Yine de çağımız, burjuvazi çağı, şu ayırıcı özelliğe sahiptir: Sınıf çatışmalarını basitleştirmiştir. Bir bütün olarak toplum giderek iki büyük düşman kampa, karşı karşıya duran iki büyük sınıfa ayrılıyor: Burjuvazi ve Proletarya (Marx, 2002, s. 220).

Marx söz aldığı çağda iki temel sınıf olduğundan söz eder ve bu sınıfların birbiriy-le olan ilişkisi karşılıklı bir gereklilik biçiminde ifade edilebilir. Ne var ki bu bir çıkar birlikteliği değildir. Burjuvazi tarihsel açıdan proletaryaya muhtaçtır, ancak tersi geçerli değildir. Basit bir biçimde üretim araçlarını denetim altında tutan sınıf olan burjuvazinin ve üretim araçlarına sahip olmayan sınıf olan proletaryanın ilişkisi tarih içerisinde şekillenmiştir:

Burjuvazinin feodalizmi yere çalarken kullandığı silahlar artık burjuvazinin kendisine dönmüştür.

Burjuvazi yalnızca kendisine ölüm getiren silahları üretmekle kalmamış, aynı zamanda bu silahları kullanacak modern işçi sınıfını, proletaryayı da yaratmıştır (Marx, 2002, s. 226).

Kısacası iki büyük sınıf olarak burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişki karşılıklı bir gereksinme olmanın ötesinde tarih içerisinde aşılabilecek bir tabiyet ilişkisidir de. Elbette başta üretim araçlarının değişmesi olmak üzere tarihte yaşanan değişimler işçi sınıfının konumunu değiştirmiştir; ancak “her sınıf mücadelesi siyasal bir mücadeledir” (Marx, 2002, s. 230) mottosu değişmemiştir. Bir mülksüz olan “proletaryanın zaferi ve burjuvazinin çöküşü eşit derecede kaçınılmazdır” (Marx, 2002, s. 233).

Görüldüğü üzere Dworkin’in yerinde saptamasıyla kendi başına bir güç olan sınıf mücadelesi kaçınılmaz olarak proletaryanın zaferiyle sonuçlanacaktır; ancak bu zaferin gerçekleşmesi için siyasal mücadelenin asıl öznesi olan proletaryanın o meşhur çağrıya uyarak bir araya gelmesi gerekmektedir. Daha önce dile getirdiğimiz üzere ne sınıflar arasındaki geçişler ne de genel olarak Marx’ın sınıf anlayışı cansız, değişimsiz bir kalıp olarak görülebilir. Bu da bize sınıf düşüncesinin daima yeniden ele alınması gerektiğini gösterir. Bu çerçevede sınıf düşüncesini yeniden ele alan bir girişimi yürüten Antonio Negri ile Michael Hardt’ın düşüncelerine yakından bakabiliriz.

Vampir Bir Rejim: İmparatorluk

Negri ile Hardt dünya felsefe ve siyaset sahnesine çeşitli katkılarda bulundularsa da, onları aslen öne çıkaran iki kavram İmparatorluk ve Çokluk oldu. 11 Eylül’den yaklaşık bir sene önce kaleme aldıkları *İmparatorluk* kitabında dünyanın yeniden betimlenmesi yapılır. Dünya artık yeni bir rejimin eşiğindedir ve bu rejimin adı da imparatorluktur. İlk önce imparatorluk düzeninin ne olduğunu açıklamak amacıyla birkaç farklı tanıma başvuracağız ve bu tanımların ortaklıklarından yararlanarak nasıl bir “düşman”la karşı karşıya olduğumuzu sergileyeceğiz.

‘İmparatorluk’la oldukça belirli bir şeyi kast ediyoruz: ulus-devletlerin egemenliğinin çok daha üst düzeydeki bir varlığa aktarılması. Ne var ki bu tanım bir “içsel analogi” bakımından çoğunlukla değişmez bir biçimde yorumlanmıştır; sanki İmparatorluk örtük bir biçimde dünya ölçeğindeki bir ulus-devlettir (Negri ve Dufourmantelle, 2004, s. 59).

Bu tanımda açık bir biçimde görüldüğü gibi imparatorluk, ulus-devlet döneminin sona erişinin şafağında ortaya çıkan bir kavram; ulus-devlet dağıldıktan sonra karşımıza çıkan manzaradır. Elbette ulus-devletin egemenliğinin daha üst düzeydeki bir varlığa geçmiş olması nedeniyle imparatorluğun yalnızca boyutu büyümüş bir ulus-devlet yapılanması olarak düşünülmesi olanaklı değildir. Sermayenin ulus ötesi bir konuma geçmiş olması, imparatorluğun içerisinde barındırdığı şebeke ilişkilerinin çok daha girift ve kapsamlı bir hale geçmesi anlamına gelir.

Biz İmparatorluk terimini çağdaş küresel düzeni adlandırmak için, emperyalizm terimine karşı kullandık. Başka bir ifadeyle, kalkış tezimiz emperyalizmin artık küresel iktidar yapılarını anlamakta yeterli bir kav-

ram olmadığıdır. (...) Son olarak, İmparatorluk artık bir dışarısının olmayışıyla tanımlanır (Negri ve Hardt, 2002, s. 14).

Bu manzaranın en temel ögesi emperyalizmin sona ermiş olmasıdır. Dünyanın lideri rolünü üstlenecek bir ulus-devletin de olmadığı bu manzarada bir başka önemli belirleyen de “dışarısının olmayışı”dır. Elbette bu motifi tamamlayan bir de sınır aşımı vardır:

İmparatorluk kavramı temelde sınırların yokluğuyla nitelenir; İmparatorluk kavramının ucu bucağı yoktur. Demek ki, İmparatorluk kavramı her şeyden önce uzamsal bütünlüğü etkili bir biçimde kuşatan, daha doğrusu bütün “uygar” dünyaya hükmeden bir rejim demektir. (...) İkincisi, İmparatorluk kavramı fetihler sonucunda ortaya çıkmış bir tarihsel rejimi değil, tarihi etkili bir biçimde askıya alan ve böylelikle mevcut durumu ebedi kılan bir düzeni anlatır (Negri ve Hardt, 2002, s. 20).

Bu üç tanımdan görüldüğü üzere İmparatorluk, herhangi türden bir ulus-devlet liderliğinin kalmadığı, emperyalizmin sona erdiği, herhangi türden bir dışarıya mahal vermeyen ve sınırların olmadığı bir düzendir. *İmparatorluk*'un dile getirildiği kavramsal tertibatın Foucaultcu kökenleri “içerisi” ile “dışarısı” arasındaki ayrımın yadsınmasını gerektirir: “İktidar sistemi eleştirisi için duruş noktası hizmeti gören bu aynı sınır yer nosyonu; hem içeride hem dışarıda olan bir yer nosyonu, modern politik teori geleneğine de can verir” (Negri ve Hardt, 2002, s. 199). Şüphesiz ki “içerisi” ile “dışarı” arasında kurulan ikili karşıtlığın yapısöküme uğratılması⁴, “iktidar her yerededir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerededir” (Foucault, 2007, s. 72) diyen Foucault'dan itibaren siyasal düşünce geleneğinin en önemli öğelerinden birisidir. Negri ile Hardt'a göre “Modernlerden postmoderne ve emperyalizmden İmparatorluğa geçişte, içerisiyle dışarı arasındaki ayrım giderek silinir” (Negri ve Hardt, 2002, s. 201). Bu ayrımın silinmesi elbette İmparatorluk'un belirli bir mekâna hapsolmasının önüne geçmiş, onu “bir *ou-topia*[ya], daha doğrusu bir *yok-yer*”e (Negri ve Hardt, 2002, s. 205) çevirmiştir. İktidarın devlette cisimleşmiş kompleks bir kurum değil de, her yerde ve her türden nesnenin içine gömülmüş bir ilişki biçimi olduğu düşüncesinin direniş odaklarını kapattığı gibi klişe bir eleştiri bizzat Foucault tarafından “iktidarın olduğu yerde direnme vardır, ancak –ya da daha doğrusu bu yüzden– direnme hiçbir zaman iktidara göre dışsal bir konum değildir” denerek savuşturulur (Foucault, 2007, s. 73). Öyleyse İmparatorluk düzeninin panzehiri de kendi içindedir; yani Çokluk'ta.

Hatta denebilir ki, İmparatorluğun kuruluşu ve küresel ağları, modern iktidar makineleri karşısındaki çeşitli mücadelelere ve özel olarak çokluğun özgürlük arzusuyla yürüttüğü *sınıf mücadelesine* bir *karşıtlıktır*.

⁴ Negri ile Hardt “iç” ile “dış” arasındaki ayrım için her ne kadar düşünürün *Margins of Philosophy* kitabına gönderme yapsalar da (*İmparatorluk*, s. 201) söz konusu ayrımın muhteşem biçimde yapısöküme uğratıldığı bir örnek için bkz. *Of Grammatology*, s. 30-44.

Çokluk İmparatorluğu var olmaya çağırılmıştı (Negri ve Hardt, 2002, s. 68).⁵

Negri ile Hardt’a göre İmparatorluk ile Çokluk arasındaki ilişki diyalektik bir ilişkidir. Çokluk, İmparatorluk’u var olmaya davet ederken belirli türden (yani ulus-devlete ilişkin) iktidar mekanizmalarının sonunu ister. Şüphesiz ki Çokluk’un İmparatorluk’a gönderdiği bu “davet”, oldukça sıkıntılı başka bir sürecin kapılarını açar.

Şayet kapitalist tahakküm giderek daha fazla küresel hale geliyorsa, bunun karşısında direnişlerimiz de yerel olanı korumalı ve sermayenin hızlanan akışına setler çekmelidir (Negri ve Hardt, 2002, s. 69).

İmparatorluk’a karşı Çokluk’un mücadelesinde yerelliğin önemi büyüktür; ancak Negri ile Hardt’a göre yalnızca yerelci tutumun sürdürülmesi oldukça yanlıştır. Burada yerel ile küresel arasında kurulan ikili karşıtlığın boş olduğunu düşünen ikili, ayrıca yerel olanın doğal olan olduğunun da sorunlu bir varsayım olduğunu dile getirir. Önemli olan “*yerelliğin üretimi*”dir (Negri ve Hardt, 2002, s. 70).

İmparatorluk düzenini ele aldığımızı göre şimdi siyasal bir özne olarak Çokluk ile siyasal bir düzen olarak İmparatorluk’u karşı karşıya getiren nedenleri ele alabiliriz. Negri ve Hardt enternasyonal tavrın günümüz konjonktürü içerisinde kaybetmeye mahkûm bir yerden kurulduğunu düşünmektedir. Marx ve Engels’in meşhur çağrısı kulaklardaki uğultusunu henüz yitirmemişken, yeni bir çağrı yapma gerekliliği ortaya çıkmıştı: “Dünyanın bütün işçileri birleşin! Birleşin ama milli kimlikler temelinde değil, sınır ve yasak tanımaksızın *doğrudan ihtiyaçlar ve istekler temelinde.*” (Negri ve Hardt, 2002, s. 74)⁶ Şüphesiz ki bu bizi meşhur soruna geri getiren bir itiraz ve belirlemeydi: Sınıfa karşı kimlik. Negri ve Hardt “günümüzde proletarya enternasyonalizmi dönemi tamamen bitmiştir” (Negri ve Hardt, 2002, s. 75) derken “İmparatorluğun kuruluşu proleter enternasyonalizmine bir *yanıttır*” (Negri ve Hardt, 2002, s. 76) savını ortaya koyarak mücadele deneyiminin, siyasetin ve devrimin Marx tarafından belirlenen öznesinin değişmesi gerektiğini dile getiriyorlardı.

Çokluk toplumsal dünyamızın gerçek üretici gücüyken, İmparatorluk yalnızca çokluğun hayat damarlarını kurutan bir kapandır; ya da Marx’ın söyleyebileceği gibi, ancak canlıların kanını emerek hayatını sürdürebilen, ölü emeğin biriktirilmesinden beslenen bir vampir rejimdir (Negri ve Hardt, 2002, s. 85).

İmparatorluk’a karşı çokluk’un ne olduğunu açmadan önce vampir metaforuna⁷ eğilmek gerektiğini düşünüyorum. Bilindiği üzere vampirin iki temel niteleyicisi vardır.

⁵ Alıntındaki ilk vurgu bana aittir. (U.Ö.)

⁶ Vurgu bana aittir. (U.Ö.)

⁷ Düşünce tarihi içerisinde genel olarak vampir metaforunun önemine dikkatimi çeken Arş. Gör. Dr. Bora Erdağı’na teşekkür ederim.

Birincisi, kan emmesi; ikincisi, güneş ışığına çıkamaması. Bu niteleyicilerden ikincisinin vampir bir düzen olarak İmparatorluk için geçersiz olduğunu, Negri ve Hardt'ın artık bir dışarılarından söz etmenin –çünkü imparatorluk her yeredir ve onu doğrudan karşımıza alabileceğimiz bir merkezi yoktur ama aynı zamanda yok yerdir de, kendisini hiçbir yerde göstermez– olanaksız olduğunu söylemelerinden ötürü biliyoruz. Peki ya ilki? Walter Benjamin'in “Yeryüzü yalnızca, evrenin güçlerini emerek yaşayanların olacaktır” (Benjamin, 2000, s. 81) sözünü aklımızda tutarak vampirin yalnızca olumsuz bir figür olmadığını söyleyebiliriz. Benjamin'in bu sözüne dönmek üzere bu metaforun *Çokluk*'ta ele alındığı yere uzanabiliriz:

Çokluğun bu canavarsı, aşırı ve dizginlenemez karakterini yansıtan figürlerden biri vampirdir. Bram Stoker'in Kont Drakula'sı Viktorya dönemi İngiltere'sinde ortaya çıkmalı beri vampir toplumsal beden için, özellikle de aile kurumu için bir tehdit olmuştur. Vampir her şeyden önce cinsel aşırılığa bir tehdittir. Vampirin et arzusu doymak bilmezdir ve vampir hem erkekleri hem de kadınları erotik bir biçimde ısıarak heteroseksüel üreme düzeninin altını oyar. İkincisi, vampirin kendi alternatif üreme mekanizması ailenin üreme düzenini tehdit eder. Hem erkek hem de kadın vampirler insanları ısıarak yeni vampirler yaratıp, sonsuz bir ölümsüzler ırkı yaratırlar. Böylece toplumsal tahayyülde vampir, aile gibi geleneksel toplumsal bedenlerin parçalandığı bir toplumun canavarsılığını temsil eder (Negri ve Hardt, 2004, s. 211-2).⁸

Bu pasajda görüldüğü üzere vampir figürü bir yandan İmparatorluk'un gücünü temsil ederken, öte yandan da Çokluk'un geleneği parçalama becerisine gönderme yapar. Öyleyse bu iki yüzlü metafor bize İmparatorluk'un güçlerinin Çokluk'un da güçleri olduğunu işaret eder. İmparatorluk'un boğazımıza saldırarak dişlerini geçirdiği yerden kanımızı emip bizi kendi üretim düzenine katmasına karşı yapılacak hamlenin de aynı biçimde yapılması, kullanılan tahakküm tekniklerinin basit bir biçimde tersine çevrilmesi önerilmektedir. İmparatorluk kanımızı emmeden önce Çokluk “Spinozacı neşesi”sini taktınarak karşı hamle yapmalı ve onun boğazına çökmelidir. Ne de olsa Benjamin'in dediği gibi “Canlı olan, yokoluşun sarsıntısını sadece döllemenin esikliğinde yener” (Benjamin, 2000, s. 83).

⁸ Burada tersine bir niş açmak gerekebilir. Vampirin cinsiyetsiz olması aile kurumunun başında durduğu heteroseksüel matrise bir saldırı olarak okunabilirse kapitalizmin cinsiyetlendirilmesi ne işe yarayacaktır? J. K. Gibson-Graham *The End of Capitalism (as we knew it)* adını taşıyan kitaplarında “alternatif ekonomiler” üzerinden böylesi bir girişimi inşa etmenin peşine düşerler. Bizi pek de şaşırtmayacak bir biçimde üçüncü bölümde sınıf siyasetinin önemli olduğuna ancak yetersiz olduğuna vurgu yaparlar. Ne var ki bu “iyi niyetli” girişim “dışarı”nın mümkün olduğu düşüncesiyle feminizmin stratejilerini kullanarak oklarını kapitalizme fırlatırken “içeri”sini dönüştürerek ulaşılabilecek bir “dışarı”nın peşine düşer. Bu nedenle tam da yapışöküme uğratarak aşmak istediği kapitalist olan/olmayan ikilisini yeniden doğurur.

Yeni Bir Siyasal Özne: Çokluk ya da yeni proletarya

Negri ile Hardt *Çokluk*’a “tarihte ilk kez küresel çapta bir demokrasi olanağı belirliyor” diyerek başlar. *Çokluk*, “düzenin panzehiri de kendi içindedir” belirlemesine uygun biçimde “İmparatorluğun bağrında büyüyen canlı alternatif, yani çokluğa” odaklanmıştır (Negri ve Hardt, 2004, s. 11). Daha önce yaptığımızı benzer bir biçimde Çokluk kavramının birkaç tanımına yakından bakarak kavramı kuşatmaya çalışalım.

İlk olarak, çokluk kavramı halk kavramıyla karıştırılmamalıdır. Halk birlik oluşturan bir nüfusu temsil ederken, çokluk indirgenemez ve çok boyutludur. (...) Çokluk, etkin bir çok boyutluluktur ve bu yüzden otonomiyi ve nihayet demokrasiyi başarma yeteneğine sahiptir (Negri ve Hardt, 2004, s. 15).

Bu pasajda görüldüğü üzere çokluk son kertede bir demorasi projesidir. Başarısı da başarısızlığı da demokrasiye olan mesafesiyle, demokrasi içerisinde kat edilen mesafeye ölçülecektir; ancak Marx “bir çözüm aramasından ötürü, kendi sonunu getirmeksizin demokrasinin insanlığın yeni sorunlarını çözebileceğini kabul etmez” (Dick, 2002, s. ix). Çokluk’un –bizim burada dikkatimizi yoğunlaştıracığımız– özellikleri ise şöyle dile getirilir Negri tarafından:

Ne var ki çokluk kavramının kendisini tartışırken üç farklı boyutu olduğu akılda tutulmalıdır. Birincisi felsefi ve olumludur: Çokluk, öznelin çeşitliliği [*multiplicity*] olarak tanımlanır. (...) Aksine çokluk çeşitliliğe, meselelerin sonsuz niceliğine, farklılaşmış –mutlak olarak farklılaşmış– bütüne indirgenemez. Vatandaşların bütün topluluğunun birliğe indirgenebileceğine gerçekten inanıyor musunuz? Bu saçmalık. Tekilliklerin çokluğu, halk düşüncesine indirgenemez (Negri ve Dufourmantelle, 2004, s. 113).

Çokluk’un çeşitliliğe yaptığı vurgunun tekilliklere yapılan vurguyu yanından hiç eksik etmemesi İmparatorluk içerisindeki mücadeleler açısından oldukça önemlidir; ancak –daha sonra değineceğimiz üzere– başka sorunlara da kapı aralamaktadır. Bu kısma geçmeden başka bir noktaya odaklanacağız:

İkincisi, çokluk bir sınıf kavramıdır: üretici tekilliklerin sınıfı, maddi olmayan emeğin işleticilerine ilişkin sınıf. Bu sınıf kendinde bir sınıf değildir; daha ziyade bir bütün olarak emeğin yaratıcı gücüdür. (...) Artık işçi sınıfı mücadelesi yok; ancak çokluk kendisini sınıf mücadelesinin öznesi olarak sunar: bu özne olmak, icat edilmiş en üretici sınıf olmalıdır (Negri ve Dufourmantelle, 2004, s. 114).

Çokluk’un bir sınıf mücadelesi olarak tanımlanması dikkat çekicidir. Sınıf mücadelesinin alışlageldik mevzilerinin belirli anlamlarda yıkıldığını savlayan Negri ile

Hardt için “iktidarın yeni boyutları direnişin yeni boyutlarını gerektirir” (Negri ve Hardt, 2004, s. 97). Ne var ki ikili yeni boyutları –yetersizliklerine karşın– “eski” bir kavramda bulurlar. Bunun nedeni ise direnişin örgütlenme biçimindeki değişimlerdir. Direnişin soykütüğünü çıkaran yazarların çizdiği hat şöyledir: Dağınık gerilla yapısından birleşik halk ordusuna, merkezi bir askeri yapılanmadan çok merkezli bir gerilla ordusuna oradan da çok merkezli dağınık ağ yapısına. Şüphesiz ki çizilen bu hatta belirli açılardan itiraz edilebilir. Bu mücadelelerde ortak olan üç ilkeye bakıldığında ise kendinde bir sınıf mücadelesi olarak Çokluk’un hangi anlamlarda ve bağlamlarda Marx’ın kavramsallaştırmasının ötesine geçtiği açık değildir. Negri ile Hardt sınıf mücadelesinin “gerçekten kurucu bir seferberlik, bir proje” (Negri ve Hardt, 2004, s. 118) olduğunu kabul eder; ancak çokluk projesinin de “Marx’ın siyasal sınıf mücadelesi projesini yeni bir biçimde önermesi” (Negri ve Hardt, 2004, s. 119) olduğunu dile getirirler.

Çokluk kavramı işçi sınıfı kavramından, en azından kavramın XIX. ve XX. yüzyılda kullanıldığı biçiminden çok farklıdır. İşçi sınıfı temelde, kimi dışlamalara dayanan sınırlı bir kavramdır. En sınırlı kavranışında sadece endüstriyel emeği ifade eder, dolayısıyla tüm diğer emekçi sınıfları dışlar. En geniş kavranışındaysa, tüm emekçileri anlatır ve çeşitli ücretsiz sınıfları dışlar (Negri ve Hardt, 2004, s. 120).

Negri ile Hardt’a göre Marx’ın işçi sınıfı kavrayışı dışlayıcıdır ve hiyerarşik bir yapılanmaya sahiptir. Kimi emekçilerin emeği diğerlerinden (örneğin erkeğinkinden) daha değerli olarak görülür. Sınıf kavramsallaştırması altında adlandırılan yalnızca iki sınıf değildir Negri ile Hardt’a göre. Sınıf kavramının tarihine bakıldığında Negri ile Hardt’ın eleştirisinin belirli açılardan yerli yerinde olduğunu görmek çok da zor değildir; özellikle de feminizm ve ırk çalışmaları göz önüne alınırsa. Ne var ki bu yalnızca sınıf içi bir tartışma değildir:

1980’ler ile 1990’larda sınıf kuramı ve çözümlemesi –ve daha genel olarak toplumsal yaklaşımlar– ciddi bir saldırı altındaydı. Bunlar yalnızca olağan şüpheliler –muhafazakârlar ve neoliberaler– tarafından eleştirilmedi; aynı zamanda aralarında Marksizmi terk etmenin çeşitli aşamalarında olup da yine de katılımcı demokrasinin radikal projelerine hâlâ bağlı olanlar da dahil olmak üzere solcu akademisyenlerin eleştirileri oklarının hedefi oldular (Dworkin, 2007, 63).

Sosyal bilimler ve siyaset alanından gelen bu oklar, üretim biçimlerinin değişmesi ve ekonomik parametrelerin yalnızca manifaktürcülüğün alım-satım modelinin çok ötesindeki bir soyutluk düzeyine ulaşması nedeniyle postmodern dünyada “(...) sınıf çözümlemesinin nirengi noktası olan endüstriyel işçi sınıfı[nın], dikkati çekecek bir biçimde ortadan kaybol”duğunu gösteriyordu (Dworkin, 2007, s. 72). Artık “sınıf mücadelesinin eski tarz evrenselciliği, kendi başına siyaset sayılan şeylerin genişlemesi kadar kimliğin

çeşitliliğine, seçmenlere ve toplumsal hareketlere de açık olan bir fark siyaseti’yle yer değiştirmişti” (Dworkin, 2007, s. 73). Kısacası tüm bu değişimler siyaset yapma tarzının ve doğal olarak siyasetin öznesini değiştiriyor, yetersizliklerini açığa çıkarıyordu. Ne var ki Çokluk’un ne gibi eksikleri tamamlayarak bu boşluğu doldurduğu açık değildir. Negri ile Hardt her ne kadar “Çokluk, proletarya kavramına, sermayenin idaresi altında emek veren ve üreten herkes şeklindeki en geniş tanımını kazandırır” (Negri ve Hardt, 2004, s. 121) deyip “maddi olmayan emek”⁹ gibi önemli bir kavramsallaştırmaya imza atmış olsa da Çokluk’un hangi özellikleriyle ve nasıl proletaryanın yerine geçtiği açık değildir. İşçi sınıfının değişimini açıklamak için kullandıkları maddi olmayan emek kavramını çok önemli bulmakla birlikte yalnızca ücretli emekten dışlananları kapsaması nedeniyle Çokluk’un proletaryanın yerini aldığı düşüncesinin kuramsal bir el çabukluğu olduğu ve kimi soruları yanıtız bıraktığı açıktır: Ücretli emeğin dışında kalanlarla ücretli emek üretenleri aynı zeminde buluşturacak ortaklık nedir? Negri ile Hardt bu soruya oldukça zayıf bir biçimde “bizim asıl savımız bu farklılığın [gelir, çalışma ve yaşam koşullarındaki farklar-U.Ö.], bir dışlama değil, farklarla birlikte içirme durumu yarattığı” ve “yoksulları istihdam edilmiş işçi sınıfından ayıran nitel bir fark bulunmaz” (Negri ve Hardt, 2004, s. 150) diyerek yanıt verirler. Ne var ki bu konum, tam da eleştirdikleri Marx’ın konumu değil midir? Ayrıca işçi sınıfının dışında kalanlarla işçi sınıfının arasındaki cinsel, ırksal vb. farklar Çokluk’un gövdesinde nasıl eritilecektir? Bugünkü ırk çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda Paul Gilroy veyahut Cedric Robinson gibi isimlerin –özellikle Robinson’ın “ırksal kapitalizm” kavramsallaştırmasını aklımızda tutarsak– Marx’a yöneltilmiş ırk körlüğü eleştirisi Negri ile Hardt için de geçerli görünmektedir.

Negri ile Hardt’ın örnekleriyle “yoksullar, işsizler, ücretsiz işçiler, evsizler vs.” (Negri ve Hardt, 2004, s. 145) toplumsal üretim ve tüketim süreçlerine yani Marx’ın belirlemesiyle üretim güçlerinin bir sonucu olan üretim ilişkilerine dahildir. Hatta bizatihi bu ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. “Yoksullar, işsizler, ücretsiz işçiler, evsizler”in Marx’ın sınıf kavrayışının dışında kaldığını; bunların tam da Marx’ın tarif ettiği sürecin bir sonucu olduğunu ve bu anlamda Marksist sınıf görüşünün tarihsel gereklilikler çerçevesinde yenilenmesi gerektiğini; ancak bunu yapmaya çalışan Negri ile Hardt’ın da benzer bir duvara çarptığını görüyoruz. Peki bu durumda söz konusu “yeni özneler” nasıl bir kuruculuk potansiyeli taşır? Bu sorunun yanıtı yazarlar için de pek açık değildir:

Şimdi göğüslemek zorunda olduğumuz sorun, sınıf mücadelesinin somut örneklerinin fiili olarak nasıl doğabileceği; dahası bu mücadelelerin, nasıl tutarlı bir mücadele programı, düşmanı yok etmeye ve yeni bir toplum kurmaya yetecek bir güç oluşturabileceği sorunudur. Aslında sorun şudur: Çokluğun bedeni kendisini nasıl bir telos olarak kurabilir? (Negri ve Hardt, 2002, s. 404).

⁹ Burada ele alamayacağımız kavram için bkz. *Çokluk*, s. 122-129.

Bu pasajda görülebileceği üzere Çokluk'un kendisinin nasıl bir telos olarak kurulabileceği sorusuna geri dönmek zorunda kalmıştır Hardt ile Negri. Düşüncenin kendi üzerine katlanıp aynı yere gelmesinin nedeni ise toplumsal birliktelik olanaklarının, düşmanın, proletaryanın, vb. alanların soykütüğünün çıkarılmasına karşın elde kalanların oldukça sınırlı olmasıdır: "Bu ontolojik kuruluş mekânı, yeni proletaryanın kurucu bir güç olarak ortaya çıktığı yerdir" dedikten sonra "Bu yeni proletaryadır, yeni bir endüstriyel işçi sınıfı değil" (Negri ve Hardt, 2002, s. 403) ifadesinin eklenmesi bizi Çokluk'un yeni proletarya olduğunu düşüncesiyle karşı karşıya bırakır. Ne var ki "yeni"liği soru konusu olan bu proletarya biçiminin ortak bir yaşamı kurma çabası, hareket kabiliyetinin düşüklüğü nedeniyle muğlak kalmaktadır.

Sonuç: Asimetrik Yineleme

Negri ile Hardt'ın Marx'ın düşüncelerini dönüştürerek ulaştıkları çizgi bütün dünyada büyük bir heyecanla karşılandı. Bu heyecanı karşılıksız bırakmayacak şekilde bazı tarihsel olayların yorumlanması için oldukça kullanışlı bir kuramsal alet kutusu sunan ikilinin düşünceleri, toplumun ve siyasetin "okunması"ndaki başat kaynaklardan birisine dönüştü.

Yazı içerisinde ele aldığımız vampir metaforu üzerinden bir itirazımızı dile getirerek başlayalım. Vampir metaforunun *İmparatorluk* ve *Çokluk*'taki kullanım tarzlarına yakından bakıldığında basit bir tersine çevirme olduğu görülür. Öncelikle kendi yaratıcı stratejilerini ve direniş odaklarını bulmakla malul olan Çokluk'un, İmparatorluk'un sahip olduğu aygıtlara sahip olmadığı açıktır. Bu bakımdan İmparatorluk'un Çokluk'un kanını emmek için yaptığı hamleleri tersine çevirmesi gereken Çokluk'un aynı hamleleri yapabilecek mühimmata ve denetim ağlarına sahip olmadığı açıktır.

Açık kapıyı tekmeleyerek girmek pahasına yerellik konusuna girebiliriz. Negri ve Hardt ikilisi her ne kadar değişik mücadele biçimlerine, Çokluk'un kurulması için geniş çerçeveli teknik ve stratejilere vurgu yapsa da her üç çalışmanın da "kullandığı kaynaklar, kuramlar, bilgiler ve tarihsel olaylar bakımından Avrupamerkezci" olduğu açıktır (Mishra, 2001, s. 96). Ayrıca daha önce değindiğimiz üzere İmparatorluk'un kolonyalizm ve emperyalizmin bir üst aşaması olduğu düşüncesi akla yatkın gelse de, bunun neden "daha iyi" bir aşama olduğu kısmen muğlak kalmaktadır. Negri ve Hardt direnişi iktidara öncel kıldıkları için imparatorluk düzeninin daha fazla mücadele alanı sağlaması, hareket olanaklarını arttırması ve imparatorluğun kendisini ister istemez çokluğa bağımlı kılmasından ötürü çokluğun mücadelede elini güçlendiren kimi unsurlara alan açtığını düşünürler. Bu bağlam, tam da *Komünist Manifesto*'da betimlenen sınıf mücadelesiyle kimi paralellikler taşır. İkiliye göre İmparatorluk Çokluk'un olanaklarını açma gücüne sahip olduğu için "daha iyi"yse yerel mücadeleye ("yerelliğin üretimi"ne) verilen öneme ilişkin başka bir sorun kapıyı çalar: Yerelliğin anlamı açık değildir. Negri ile Hardt'ın yerel olandan ne kast ettikleri açık olmamakla ve tekilliklere yaptıkları vurgu önemli olmakla birlikte deneyimler arasında ayırım yapmaksızın tek bir çatı altında toplaması önemli bir sorun olarak görünmektedir. Böylesi bir tavırla yerel direnişlerin tamamı tek bir çatı al-

tında toplanmakta ve özgünlüklerini kaybetme tehlikesi yaşamaktadır. Tabii burada işaret etmemiz gereken nokta, eylemlerin/mücadelelerin/yerelliklerin tekilliklerini koruyabilecek, bu tekilliklerden vazgeçmeden onlar arasında ortak bir dil kurabilecek “olumsal bir evrensellik” anlayışının geliştirilmeye çalışıldığıdır.

Daha genel düzeyden araştırmamızın mikro düzeyine dönersek Negri ile Hardt, Marx’ın sınıf kavramsallaştırmasını yerinde bulmakla birlikte eksikliklerini de ortaya koymaya çalışır. Bu düzeye kadar oldukça başarılı bir biçimde yürüttükleri girişimleri, sınıf mücadelesi kavramının kendisinin her derde deva olmadığını göstermek bakımından yerindedir. İki düşünürün varolan tarihsel pratikleri de göz önüne alarak yaptıkları bu eleştiriler, özellikle proletarya kavramının Çokluk lehine genişletilmesi anlamında önemli ve takdire şayan bir çaptadır. Ne var ki proletaryanın yani modern işçi sınıfının nasıl olup da Çokluk bünyesinde öteki yoksullarla buluşacağı açık bir biçimde dile getirilememiştir. Bu buluşmanın kendisi Marx’taki ekonomi politik perspektifinin Chantal Mouffe’da olduğu gibi tamamen göz ardı edilmesiyle değil de, zayıflatılmasıyla bir dizi olumsuzluğun kucağına bırakılırken, Çokluk projesi en başından beri tekilliklere yaptığı vurguyu tam da burada kaybeder. Direniş odağının genişletilebilmesi için zeminin daha büyük, paydanın daha geniş olması gerektiği açıktır; ancak bu açıdan Çokluk’un “yeni” bir proletarya olarak adlandırılması, proleterleri bir araya getiren bağların Çokluk’ta nasıl kurulabileceği sorusunu doğurur. Negri ve Hardt her ne kadar buna “sınır ve yasak tanımaksızın doğrudan ihtiyaçlar ve istekler temelinde” (Negri ve Hardt, 2002, s. 74) diyerek yanıt verseler de bu “ihtiyaç ve istekleri” kimin belirlediği, kimin ihtiyaçlarıyla istekleri olduğu ve siyasi sınırlarının ne olacağı açık değildir.

Pramod K. Mishra’nın işaret ettiği biçimde “yeni proletaryanın ‘üçüncü dünya göçebeleri’yle” nasıl bir araya geleceği de muğlak kalmaktadır (Mishra, 2001, s. 96). Elbette bu soruyu tarihin çeşitli biçimlerde yanıtladığı düşünülebilir: Örneğin, Mağrip’teki son ayaklanmalarda Çokluk olarak adlandırılacak bir kitlenin bir araya gelmesi için çeşitli yolların hızlı bir biçimde organize edilebildiğini gördük. Ne var ki böylesi bir birleşimde tekilliklerin korunduğundan söz etmek oldukça güç görünüyor. Ayrıca söz konusu “kalabalıkların” “Çokluk” olup olmadığına dair Richard Day’in itirazını da aklımızda tutmak gerekiyor: “Şu anda basit biçimde bir *çokluk yoktur*. (...) Eğer çokluklar herhangi bir zamanda herhangi bir biçimde gelecekse, bu dayanışmanın inşası için uzun bir süreçle ve farklarla boğuşmakla ve siyasal anaakımın yapabileceği kadar radikal alternatifler salgın olarak yapılaşan bastırmalarla sonuçlanacaktır” (Day, 2005, s. 155).

Bu nedenle bir kavram olarak Çokluk’un geniş tabanının yararlı olduğunu kabul etsek dahi bir yandan da bunu “yeni” proletarya diye adlandırmanın siyasal bir kördüğüm olduğunu dile getirmeliyiz. Tabanı bu kadar genişleterek bir tür imkânsız efekti oluşturan Negri ile Hardt’ın çalışması belirli bir anlamda körlük noktası yaratır. Örneğin, kurucu gücün tekilliklerin getirdiği farkları nasıl aşacağı ve dayanışmayı nasıl inşa edeceği yanıtlanmamış bir soru olarak kalır. Bu körlük noktası çevresinde olup bitenleri açıklamak için verimli bir kuramsal zemin sunarken kendi pozisyonunu nasıl oluşturduğuna dair bilgiyi örgütlemekte güçlük çeker.

Gözlemci kuşkusuz görendir; ancak bundan daha önemlisi, önceden belirlenmiş olanaklar dizisi içinde gören, belirli bir gelenek ve sınırlama sistemi içine yerleşmiş birisi olmasıdır (...) Dönemleri nasıl ayırdığımız ve nereye kopuşlar koyup hangilerine karşı çıktığımız, şimdinin kuruluşunu belirleyen siyasal tercihlerdir hep (Crary, 2010, s. 18-19).

Crary'nin bu iki yararlı tespiti Negri ile Hardt'ın durumuna tam olarak uymaktadır. İkilinin içinden geldikleri siyasal gelenek kendi konumlanma noktalarını ve dolaşısıyla görme alanlarını belirlemiştir. Bu her gözlemci için kolaylıkla dile getirilebilecek tespiti tamamlayan nokta ise ikinci tespitte Negri ve Hardt için özelleşir: *İmparatorluk*'un birinci bölümünün adının "Şimdinin politik kuruluşu" olduğunu aklımıza getirirsek günümüze ilişkin görüşlerini oluşturdukları bakış biçiminin onları ister istemez sınıf (doğal olarak ve sınıf mücadelesi) kavramını yenilemeye zorladığı ortaya çıkar. Bu nedenle Marx'ın kavramsal tertibatında burjuvazi ile proletarya arasında kurulan yüksek kontrast Negri ile Hardt'ın düşüncesinde mücadelenin başka boyutlarını da içerecek çok daha geniş bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu durumda Çokluk'un oluşturulma çabasının günümüz için zorunlu ancak yetersiz olduğunu unutmadan Negri ve Hardt'ın Marx'a yaptığı gibi, bizim de ikilinin düşüncesi içerisinde bir *asimetrik yinelemenin* peşine düşmemiz gerekmektedir.

Kaynakça

- Balakrishnan, G. (2003). *Debating Empire*. Londra: Verso.
- Benjamin, W. (2000). *Tek Yön* (T. Turan, Çev.). (2. bs.). İstanbul: Yky.
- Boron, A. (2005). *Empire & Imperialism, A Critical Reading of Michael Hardt and Antonio Negri*, (J. Casiro, Çev.). Londra: Zed Books.
- Crary, J. (2010). *Gözlemcinin Teknikleri* (E. Daldeniz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Day, R. (2005). *Gramsci is Dead*. Londra: Pluto Press.
- Derrida, J. (1976). *Of Grammatology* (G. Spivak, çev.). Londra: The Johns Hopkins University Press.
- Dick, H. (2002). *Specter of Democracy*. Columbia: Columbia University Press.
- Dworkin, D. (2007). *Class Struggles*. Harlow: Pearson Longman.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gibson-Graham, J. K. (2006). *The End of Capitalism (as we knew it)*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Hall, S. (1992). Cultural Studies and its Theoretical Legacies. *Cultural Studies*, (Ed.). Lawrence Grossberg, Cary
- Marx, K. (2006). *Kapital*, üçüncü cilt (A. Bilgi, çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2002). *The Communist Manifesto*, (S. Moore, Çev.). Londra: Penguin.

- Mishra, Pramod K. (2001). The Fall of the Empire or the Rise of the Global South. *Rethinking Marxism*, 13/3: 95-99.
- Negri, A. ve Dufourmantelle, A. (2004) *Negri On Negri*. Londra: Routledge.
- Negri, A. ve Hardt, M. (2004). *Çokluk* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Negri, A. ve Hardt, M. (2002) *İmparatorluk* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nelson ve Paula A. Treichler. New York: Routledge.
- Passavant, P.A. ve Dean J. (2004) *Empire's New Clothes: Reading Hardt and Negri*. New York: Routledge.
- Rethinking Marxism*, 13/3: 190-198; ayrıca bkz. <http://lacan.com/zizek-empire.htm>.
- Žižek, S. (2001). Have Michael Hardt and Antonio Negri Rewritten the Communist manifesto for the Twenty-First Century?.